

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR TIP METNİ: *MANZŪME-İ TİBB*

Betül ÖZCAN*

Özet

Selçuklular, Beylikler ve Osmanlıya geçiş dönemini içine alan Eski Anadolu Türkçesi, Oğuzcaya dayalı ilk yazı dili olarak 13. ve 15. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde yazılan eserlerin temalarını yalnızca edebî konular oluşturmamaktadır. Din, tasavvuf ve aşk dışında çeşitli temalarla örülü çok sayıda eserin yazıldığı bu dönemde tıp konulu eserler de önemli bir yere sahiptir. Tarihsel perspektiften bakıldığında tıba dair terimlerin Türk yazı dilleri içinde Göktürkler döneminde ortaya çıktığı, bilgi birikimi ve uygulama alanlarının artmasıyla Uygurlar döneminde ilk yazılı kaynakların verilmeye başlandığı görülmektedir. Karahanlı Dönemi'yle birlikte tıp metinlerine duyulan yoğun ilgi özellikle 15. yüzyılda daha da artmış, Türk hekimleri başta olmak üzere tıp alanında çok sayıda isim yetişmiş, bu isimlerin artışına paralel olarak alana ait metinlerin sayısında da artış gözlemlenmiştir. Çalışmanın konusunu oluşturan *Manzûme-i Tıbb* isimli mesnevi Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış bir tıp metnidir. Eser üç varaktan oluşan kısa bir mesnevidir. 15. yüzyılda yetişmiş, musahibi olduğu hükümdara yakın olacak kadar saygı duyulan ünlü hekimbaşı Ahî Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. Belirlenebildiği kadarıyla Türkiye ve Türkiye dışında toplam sekiz nüshası bulunan eserin bu yazıdaki neşri için bütün nüshalar dikkate alınmış ve bu nüshalardan hareketle bir metin neşri hazırlanmıştır. Böylelikle bazı nüshalarda tespit edilen eksiklikler ve vezne bağlı kalınmadan yazılan beyitler tamir edilerek okuyucuya sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Ahî Çelebi, tıp, tenkitli neşir.

* Arş. Gör., Erzurum Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, betul.yasarbas@erzurum.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-7463-8769>.

A MEDICAL TEXT WRITTEN IN OLD ANATOLIAN TURKISH: *MANZÛME-I TİBB*

Abstract

Old Anatolian Turkish, including the Seljuks, Principalities and the transition period to the Ottoman Empire, emerged as the first written language based on Oghuz in the 13th-15th centuries. The themes of the works written in this period are not only literary issues. In this period, when many works, including various themes other than religion, mysticism and love, were written, works on medicine also have an important place. From a historical perspective, it is seen that the terms related to medicine emerged in the Turkic written languages during the Gokturks, and the first written sources began to be given in the Uyghurs period with the increase in knowledge and application areas. With the Karakhanid period, the intense interest in medical texts increased especially in the 15th century; many names were trained in the field of medicine, particularly Turkish physicians. Increase in the number of texts related to the field was observed in parallel to the increase in these names. The masnavi named *Manzûme-i Tıbb*, which is the subject of the study, is a medical text written in Old Anatolian Turkish. The work is a short masnavi, consisting of three folios. It was written by the famous physician, Ahî Çelebi, was raised in the 15th century and was respected enough to be close to the ruler. As far as it can be determined, all copies have been taken into account for the publication of the work, which has a total of eight copies outside of Turkey and Turkey. A text publication has been prepared based on these copies. Thus, the deficiencies identified in some copies and the couplets written without adhering to the meter were repaired and presented to the reader.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Ahî Çelebi, medicine, critical publication.

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren birçok hastalıkla baş etmek durumunda kalmıştır. Bu hastalıklar kimi zaman bireysel kimi zaman da kitlesel düzeyde insanları olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle savaşlar, mevsimsel değişiklikler ve göçler toplumsal boyuttaki hastalıkları beraberinde getirmiştir. Bütün bu sorunlarla mücadele edebilmek için doğal tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışan halk hekimleri, şifacılar, otacılar ortaya çıkmıştır. İlk olarak doğaya yönelen bu hekimler çeşitli otlardan, hayvanlardan istifade ederek ilaçlar, kürler, merhemler ve tiryaklar yapmaya çalışmışlardır. Usta-çırak ilişkisiyle, babadan oğula, anneden kıza geçen bu meslek grupları zamanla gelişerek binalarda teorik ve pratik ders eğitimleriyle devam ettirilmiştir.

Türk dilinin tarihsel gelişiminin ilk evresi olan Eski Türkçe dönemi göz önüne alındığında runik harfli metinlerde tıbbı ilişkin terimlerin Uygur metin-

lerine oranla daha az olduğu görülmektedir. Göktürk dönemine ait yazılı kaynaklarda geçen tıbbi ifadelerden hekimliğin halk arasında yaygınlık kazandığı ve sınıkcılık, ocakçılık gibi zanaatların ortaya çıktığı söylenebilir. Aynı zamanda Şamanizm inancının etkisiyle de şamanların uyguladıkları bazı tedavi yöntemleri runik harfli metinlerde geçen *kokuluk (tütsü)* ve *yıpar (tütsü)* gibi terimlerden de anlaşılabilir. “Esas itibarıyla amaç, ruhları onlarda bulunan sırlar hakkında sorguya çekmek, yani gelecek hakkında bilgi edinmek; hasta kişilerin ruhunu, görünmez veya serseri yaratıklar tarafından çalınan ve onlar tarafından kaçırmakla tehdit edilen ruhları aramak, yani büyü aracılığı ile tedavi etmektir.” (Roux, 1998, s. 50). Uygurlar dönemine gelindiğinde tıbbı Hint, Çin ve Süryani tıbbı gibi farklı ekoller temelinde Orta Asya’da ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Uygurların inandıkları Budizm ve Manihaizm inançlarının etkisiyle hastalıkların metafizik sebeplerden kaynaklandığı inancı ortaya çıkmış ve çeşitli meditasyonlarla iyileştirme, rahatlatma tedavileri uygulanmıştır. “Eski Uygurların tıp metinlerinde kamların uyguladıkları ritüel içerikli eylemlerin yanı sıra doğrudan şifalı bitkilerle de sağaltma yaptıklarına dair bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir.” (bk. Gürkan, 2010, s. 11). Meditasyonların yanı sıra şifacıların uyguladıkları çeşitli yöntemlerden biri de faldır. “Fal bakarak bir kişinin geleceğini tespit etmenin, ileride hasta olup olmayacağını öğrenmenin mümkün olduğuna inanılırdı. (...) *Irk Bitig* adlı fal kitabında, *ırımçının* (yaşlı kadın kâhin), yağ kaşığını yalayarak hastasını iyileştirmeye çalıştığı geçer.” (Bayat, 2016, s. 243). Bunlardan hareketle bu dönemde uygulanan yöntemlerden tıbbı daha çok yer verildiği görülmektedir.

Tıbbi metinlere ilişkin ilk yazılı kaynakların verilmeye başlandığı Uygur Dönemi’nde yapılan çalışmalar şu şekildedir: R. Rachmati *Zur Heilkunde der Uiguren I* (1930), *Zur Heilkunde der Uiguren II* (1932), H. W. Bailey “Medicinal Plant Names In Uigur Turkish” (1953), R. Rahmeti Arat “Uygurlarda İstıhlara Dair” (1987), Mehmet Ölmez “Süryani Harfli Eski Uygurca Bir Tıp Metni” (1996), Osman Fikri Sertkaya “Uygur Metinlerine Toplu Bir Bakış” (1997), Peter Zieme “Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren” (1999), Peter Zieme “Ein Zizyphuskorn” (1999), Dieter Maue “An Uigur Version of Vāgbhaṭa’s Aṣṭāngahṛdayasamhitā” (2008), Mahmut Gürkan *Orta Asya’daki Eski Türk Tıbbının, Başlangıçtan 14. Yüzyıla Kadarki Döneme Ait Bilinen Türkçe Tıp Metinlerinde, Tıp Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (2010), Neslihan Çelik *Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Tabâbet* (2012), Macidegül Batmaz *Eski Uygur Türkçesinde Tıp Terimleri* (2013), Michael Knüppel *Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte* (2013), Osman Fikri Sertkaya “Göz Hastalıkları ve Tedavileri Üzerine Eski Uygurca Sūtra’lardan Parçalar” (2021), Hacer Tokyürek *Eski Uygur Türkçesinde Tanrısal İnsan*

Anatomisi ve Fizyolojisi (2021). Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemlerine ait önemli bir çalışma da Özen Yaylagül'ün "Anadolu'da Yaşayan Halk Hekimliği Uygulamalarının Eski ve Orta Türkçe Tıp Metinlerindeki Temelleri" (2014) isimli kısa bir makalesidir.

Uygur Bozkır Kağanlığı, Kırgızlar tarafından yıkıldıktan sonra Uygurlar güneye ve güneybatıya göç etmiş ve Turfan vahasında Hoço Uygur Kağanlığı adıyla kurdukları devletin 13. yüzyılın ortasında yıkılmasına karşın bu hanlığın bakiyeleriyle tarihlendirilebilecek süre zarfında içerisinde tıp konulu eserlerin de bulunduğu yazılı kaynaklar bırakmıştır.

Konargöçer bir toplum olmaktan çıkarak tamamen yerleşik düzene geçen Türkler, buldukları yerlerde birçok hastane kurmuşlardır. "Türk devlet adamlarının ve zenginlerinin, hâkimiyetleri altındaki topraklarda kurdukları sosyal tesislerin en önemlisi darüşşifalardır. Çok zengin gelir kaynaklarının bağışlandığı bu hastaneler, yüzyıllar boyunca devlete yük olmadan sağlık problemlerinin çözümüne yardımcı olmuştur." (Bayat, 2016, s. 260). Satuk Buğra Han önderliğinde Müslüman olan Türkler tıbbi alanda kendilerini yetiştirmeye devam etmiş ve tıp ilmine dair öğrendikleri bilgileri yazıya aktarmışlardır. Beylikler Dönemi'nin etkisiyle de dilde meydana gelen Türkçeleşme faaliyeti tıp metinlerine de sirayet etmiştir. Arapça ve Farsça eserlerin çoğu Türkçeye tercüme edilerek Türkçenin yazı dili hâline gelmesine olanak sağlanmıştır. Tarihsel açıdan değerlendirildiğinde 1387'de İshak bin Murad tarafından yazılan *Edviye-i Müfrefe* bilinen ilk Türkçe tıp eseri olarak kabul edilmektedir (Doğan, 2009: s. 9).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde tıp eğitimi gerek teorik gerek uygulamalı olarak büyük âlimlerden alınırdı. Alınan bu eğitimler sonunda uygun görüldüğü takdirde icazet verilirdi. Bunun yanında kendini geliştirmek isteyenler Arapça ve Farsça öğrenerek o dillerde yazılan tıp metinlerini okuyup yeni ilaçlar, kürler ve tedavi yöntemleri öğrenirdi. Bunlar neticesinde Anadolu Türkçesi Dönemi'nde birçok hekim, hekimbaşı yetişmiş, tıp ilmine dair eserler kaleme alınmıştır: İshak bin Murad *Edviye-i Müfrefe* (1387) (Canpolat, Önlere 2007), Hekim Bereket *Tufhe-i Mübârazî* (13. – 14. yy) (Erdağı Doğuer 2013), Hekim Bereket *Kitâb-ı Hülâsâ der İlm-i Tıbb*, İbnü'l-Baytar'ın *Câmi'ü'l-Müfredâtü'l-Edviye ve'l-Agdiye* adlı eserinin Aydınoglu Umur Bey adına yapılan tercümesi *Terceme-i Müfredât-ı İbni Baytar*, Ali bin Abbas *Kâmilü's-Sinâ'a*, Celaleddin Hızır *Müntahâb-ı Şifâ* (Önlere 2019), Celaleddin Hızır *Teshîl* (Turan 1993), Ahmedî *Tervihü'l-Ervah* (Özer 1995), İbn-i Şerîf *Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf* (Küçükler 1994), Cerrâh Mes'ûd *Kitâb-ı Hulâsa-i Tıbb* (15. yy) (Uçar 2009), Abdulvehhab bin Yusuf ibni Ahmed el-Mârdânî *Kitâbü'l-Müntahab fi't-Tıbb* (Bayat 2005), Ahmedî Dâî *Tıbb-ı Nebevî* (Çağırın 1996), Hekim Beşir Çelebi *Mecmuâtü'l-Fevâ'id* (1436), Mü'min bin

Mukbil Sinobî *Zâhire-i Murâdiye* (1437) (Demir 2002), Mü'min bin Mukbil Sinobî *Miftâhü'n-nûr ve Hazâinü's-Sürûr* (Şahin 1994), Muhammed bin Mahmud Şirvânî *Tuhfe-i Murâdî fi İlm-i Cevâhîr* (Argunşah 1999), *Mürşid* (Bayat, Okumuş 2004), *Kemâliyye* (Yelten 1993) ve *Sultaniye* (Kurban 1990) isimli eserler ve son olarak müellifi bilinmeyen *Kitâbü'l-Mühimmât* (Özçelik 2001) çalışmaları önemlidir. Bu eserlerde sağlık bilgisi ve bazı hastalıkların tedavisi -ülser, çiçek, kızamık, baş ve göğüs, karaciğer, dalak- ilaç yapımı, ilaç olarak kullanılan çeşitli maddeler, anatomi ve patoloji gibi temel tıp bilimleri ile uygulamalı tıp bilimleri hakkında bilgi, hastalıklara genel tedavi yöntemleri, hijyen, göz hastalıkları ve bu hastalıkların tedavileri anlatılmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı tıbbı, Anadolu Selçuklu tıbbi gelenekleri ile dönemin kültür merkezleri olan Mısır, Suriye, İran ve Türkistan'dan gelen bilim adamları sayesinde gelişmiştir. Osmanlı tıbbı, tıbbi problemlerin çözümünü İslam tıbbında aramış, Rönesans sonrası Avrupa'da gerçekleşen büyük tıbbi gelişmeleri başlangıçta uzaktan da olsa takip etmeye çalışmış, daha sonra tıbbi eserlerin tercümeleriyle tanışmış, zamanla bunları benimseyip İslam tıp geleneğinden Batı tıbbına yönelmiştir. (Bayat, 2016, s. 295-296).

Osmanlı Türkçesi döneminde edebî metinlerin dışında yoğun ilgi gören tıbbi metinler azımsanmayacak kadar çoktur. Dönemin padişahlarına -Fâtih, II. Bâyezîd, Kânûnî'ye- özel hekimlik yapan, kendini Arapça ve Farsçada yetiştirerek o dillere ait tıp metinlerini çeviren kıymetli hekimler tarafından bu metinler kaleme alınmıştır.

Bu yazıda dönemin ünlü hekimlerinden Tebrizli Kemâleddin'in oğlu Ahî Çelebi'nin tıbbı dair kaleme aldığı 3 varaklık mesnevisinin -*Manzûme-i Tıbb* adlı eserinin- neşri sunulmuştur. Bu metnin çoğu nüshasının ferağ kaydına rastlanılamamış ve bu yüzden en eski nüsha tespit edilememiştir. Bu çalışmadaki amaç; vezin dikkate alınmadan yazılan ve birçoğu eksik bilinen nüshaların tek tek okunarak eksik beyitlerin tamamlanmasını sağlayarak alana katkıda bulunmaktır. Ayrıca nüshalardaki farklı okumalar dipnotlarda gösterilerek nüshalar arasında bir karşılaştırma da yapılması amaçlanmıştır. Yine bu çalışmanın son kısmında metinden hareketle tıp terimlerine ilişkin bir sözlükçe hazırlanmış ve bu terimlerin köken bilgisine ilişkin açıklamaları paylaşılmıştır. Ayrıca bu yazıya temel alınan nüshanın yazım ve dil hususiyetleri örnekler dâhilinde gösterilmiştir.

Bu çalışmanın içerdiği dilsel verilerle bilim ve tıp tarihine önemli veriler sunabilecek bir niteliği haizdir. Esasında şimdiye kadarki metin neşirleriyle birlikte bu eser de Türkçenin tıp terimleri gibi gelecekte yapılabilecek tematik bir söz varlığı incelemesine katkı sunacak potansiyelindedir. Bununla birlikte metin dil araştırmalarının yanı sıra bahsi geçen sahalarda alternatif tıp gibi

sahalara kaynaklık edecek türden bir çalışmadır. Elbette bu çalışma bir dilsel metin neşri olduğundan ve makale kapsamında hazırlandığından halk hekimliği veya halk bilimi açısından teferruatlı bir değerlendirme bu araştırma kapsamına alınmamıştır.

Ahî Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri

Ali Haydar Bayat'ın sunduğu bilgiler temelinde; Ahî Çelebi'nin asıl adı Mehmet olup Tebrizli bir hekim olan Kemâleddîn'in oğludur. Kemal, Kastamonu'da İsfendiyaroğlu İsmail Bey'in hizmetinde çalışırken Fâtih'in bu beyliği 1461 yılında Osmanlı topraklarına katmasıyla İstanbul'a yerleşmiş, kısa zamanda tanınıp büyük bir servet sahibi olmuştur. Ahî Çelebi ilk önce babasından daha sonra da devrin ünlü hekimlerinden olan Kutbeddîn Altunizâde'den aldığı derslerle kendini yetiştirmiştir. 1473 Otlukbeli Savaşı'nda ordu hekimliği yapmış, Fatih Dârüşşifâsı'nda çalışmış, dârüşşifâ hekimlerinden Muhiddîn ve Hacı'nın saraya girmeleriyle başhekim olmuştur. 1481 yılında II. Bâyezîd'in cülusunda saray hizmetlileri arasına alınmış, kısa süre sonra *mutbak emini (emîn-i kilâr)* olmuştur. Padişahın dostluğunu kazanması husumete sebep olmuş, dedikoduların baş göstermesiyle birlikte görevinden alınmıştır. Sultanın bulunduğu bir mecliste hakkında çıkan dedikoduların doğru olmadığı anlaşılmış ve 1507 yılında hekimbaşılığa atanmıştır. Ahî Çelebi, II. Bayezid'in ölümüne kadar bu görevini devam ettirmiş olsa da Yavuz Sultan Selim tahta çıkınca tekrar azledilmiştir; ancak 1515 yılında tekrar hekimbaşılık görevine getirilmiştir. 1520'de Kanuni'nin tahta çıkmasıyla hekimbaşılıktan bir kez daha azledilmiş, bundan sonraki yaşamında münzevi bir hayat sürmüştür. 1524 yılında hac görevinden dönerken Kahire'de hastalanıp vefat etmiş ve İmam Şafi'nin kabrinin yanına defnedilmiştir (bk. Bayat, 2016, s. 302-303).

Ahî Çelebi'nin tıp üzerine altı eseri bulunmaktadır:

1. *Al-favâ'id al-Sultâniyya fi'l-Kavâ'id al-Tıbbiyya* (Far.) Hıfzıssihha üzerine yazılmış mühim bir eserdir. Bir mukaddime, üç makale ve bir hatimedden meydana gelir. Mukaddime hıfzıssihha, birinci makale sağlığı korumada alınacak tedbirler (on dört bab, beş fasla ayrılır), ikinci makale mide, bağırsak, tenasül uzuvlarının hıfzıssihhası hakkındadır. Bu makale dokuz baba ayrılır. Üçüncü makale ise eşyanın hassaları hakkındadır. Üç baba ayrılır. Hatime ise iki fasla ayrılır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 105). Tek nüshası Fatih Kütüphanesi No. 3592'de kayıtlıdır.

2. *Risâle fî Beyân A'mâl el-Aşriba ve'l-Me'âcîn el-Mucarraba ve Fevâ'idihâ* (T) Metinde adı Ahi Mehmet b. Kemaleddîn olarak geçmektedir. Risale iki bab üzerine tertib edilmiştir. Birinci babda içeceklerden ve bunların sağlık üzerine faydelerinden bahsedilir. İkinci babda ise macunlar, özellikleri ve kullanılması anlatılmaktadır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 106). Eserin bilinen üç nüshası bulunmaktadır.

3. *Risāle-i Haşāt el-Kilyatayn ve'l-Meşāne* (T) II. Bayezid'e ithaf edilmiştir. Böbrek ve mesanede olan taş a dair bir risaledir. On bölümdür. Zamanla klasik bir tıp kitabı hâlini almıştır. Taşın bedende nasıl oluştuğu, araz ve belirtileri, ilacı, idrar yolunu zedelediği zaman yapılacak tedavi, sular, kaplıcalarla tedaviden bahseder. Sondaj yoluyla bir mesane taşının kırılması anlatılır. Zaynuddîn al-Curcânî, Galinos, Zakarîyâ al-Râzî gibi tabiblerin eserlerinden aldığı bilgileri aktarır. Birinci bab, böbrek taşının oluşumunun sebebi, ikinci bab taşın bedende bulunduğu yerler, üçüncü bab böbrek ve mesanede olan taşın alameti, dördüncü bab taş tedavisinin yolları, beşinci bab su-i mizaç nedir ve kaçtır. Sebebi alameti. Altıncı bab taşın tedavi şekilleri ve tedbirler, yedinci bab tedavide ilaçlar, yağlar (edhan), tedavi eden alimler, sekizinci bab taş idrardan çıkarken yaralanma yapsa yahut bevl yolunda kalsa onun ilacı ve çıkarılması, dokuzuncu bab taşı yarıp çıkarma, onuncu bab böbrek ve mesane taşına edviye-i müfrede ile tedavi etmeyi beyan eder (İhsanoğlu vd., 2008, s. 106). Eserin bilinen yedi nüshası bulunmaktadır.

4. *Şerh-i Kānunçe li'l-Çağminî* (T) Sultan Bayezid'e ithaf vardır. Çağminî'nin *Kānunçe*'sinin şerhidir (İhsanoğlu vd., 2008, s. 108). Eserin tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde No. 3529'da kayıtlıdır.

5. *Tarcamat el-Mūcaz fi'l-Ṭıbb* (T) İbn al-Nafis'in al-Mūcaz fi'l-Ṭıbb adlı eserinin tercümesidir. Edirne Darüşşifası'nda Kanuni'nin vezirlerinden Süleyman Paşa için tercüme edilmiştir. Tercümesi 850/1446 yılında, hekimlerden Sinan Efendi'nin huzurunda gerçekleşmiştir. Eser, ilmî ve pratik tıp konuları, ilaçlar, gıdalar, bir organa ait hastalıklar, organlar arası hastalıklar olmak üzere dört bölüme ayrılır (İhsanoğlu vd., 2008, s. 109). Eserin bilinen beş nüshası bulunmaktadır.

Eser Üzerine¹

Yukarıda isimleri zikredilen eserlere ilaveten bu çalışmanın da konusunu oluşturan *Manzûme-i Ṭıbb*; *Risāle-i Pendnāme-i Eflatun Manzûm Ahî Çelebi*, *Pendnāme-i Eflatûn ve Aristatālis* gibi adlandırmaları bulunan bu eser, Ahî Çelebi'nin tıba ilişkin çeşitli tavsiyelerini içeren hacimce küçük ve manzum bir eserdir. Bu eser üç varaklık bir mesnevi olup aruzun hecez bahriyle yani

¹ “Manzum Bir Tıp Metni Örneğinde Tıp ve Halk Hekimliği Unsurlarının İncelenmesi” başlıklı 2022 tarihli bir yazıda bu çalışmayla aynı adı taşıyan *Manzûme-i Ṭıbb* isimli eser, tek bir nüsha temelinde A. Aytaç tarafından incelenmiş ve makalede metnin Ferdî mahlaslı bir kişiye ait olduğu belirtilmiştir. Tarafımızca hazırlanan bu yazının konusunu oluşturan eserin ise Ahî Çelebi'ye ait olduğu muhtelif nüshalarda yer alan ferağ kayıtlarında ve bazı nüsha başlıklarında zikredilmiştir. Ayrıca Aytaç tarafından hazırlanan metin 61 beyitle mahdutken bu çalışmada eserin hacmi 126 beyte kadar çıkmıştır. Aytaç'ın incelediği bu metin, Ahî Çelebi'nin *Manzûme-i Ṭıbb* isimli eserinin başka bir kalem tarafından tertip edilmiş muhtasar bir nüshası olma ihtimalini düşündürmektedir.

Mefâîlün/Mefâîlün/Feûlün kalıbıyla yazılmıştır. Beyitlerin her zaman mezkûr kalıba uygun yazılmadığı görülmüş, yer yer eksik ya da fazla yazılan beyitler de tespit edilmiştir. Bu kadar eksik ya da fazla beytin yer alması çokça farklı okumaları da beraberinde getirmiştir. Bütün bunlar neticesinde en doğru metni ortaya koymak için nüshaların hepsi tetkik edilmiş, beyit farklılıkları vezne uygun olarak tekrar gözden geçirilmiştir.

Nasihatname türünde yazılmış bu manzum eser, hızlı yemek yememe konusunda tavsiyeyle başlar. Vücuda zarar verebilecek birçok olaydan bahsedilirken aynı zamanda *velî meslûle sâhil yegrekdür / nece maħmûma yayla yegrekdür* gibi sözlerle veremli birine sahil kenarı iyi gelirken, hummalıya yayla havasının daha uygun olduğundan söz edilerek hastalıklara dair mekân önerisinde bulunulur. Eser çoğu noktada ilmî bir hüviyet taşısa da kimi noktada tecrübeye dayalı halk hekimliği uygulamalarını ihtiva etmektedir. Halk arasında hamamlara vücudun ve ruhun kirden arınması bağlamında kutsiyet atfedilmiştir. Örneğin metinde hamama gitmenin vücuda iyi geldiği şu beyitlerden anlaşılmaktadır: *elünj êrürse gir ħammâma her rûz / ħabul êt bu sözüim ey baħt-ı pîrüz; 'araħ dökünce dur hem anı germ êt / bu icsâmıñı pāk êt nerm ü ter êt* “Ey bahtlı kişi sözümü dinle ve kabul et, elinden gelirse her gün hamama gir; Sıcaktan yumuşayan bedeninin ter dökünce onu temizle.” Yine geleneksel tıbbın en eski uygulamalarından olan hacamata metinde şu şekilde yer verilmiştir: *ħacâmat kim êderise ħafadan / yemesün ħam ki ħurtıla belâdan* “Kim kafadan hacamat yaparsa hastalıktan kurtulacağına şüphe yoktur.” İlerleyen beyitlerde ahlât-ı erbaadan ve bunların bedende eksik olmasından kaynaklı hastalıklardan (verem, ateşli hastalık, ishal, basur vb.) bahsedilir. Metinde bu hastalıklar için yapılan ilaçlar ve uygulanan tedavi yöntemleri şu şekilde anlatılmıştır: *evde yak 'udı aña eyle dermân / oyanmış 'uda biraz tuz ħat ey cân; dögüp bunları ħall êtseñ revâdur / bevâsîr üzre ek kim ħoş devâdur; daħı bundan yese kim aç ħarına / gide balħam u şafrası arına* “Ey can, evde odunu yak ve yanmış oduna biraz tuz kat; (Daha sonra) bunları dövüp karıştırırsan bu (ilaç) basura iyi bir derman olur; Ve kim (ilacı) aç karnına içerse balgam ve safradan kurtulup arınır.” Yine tavsiye edilen bu ilacın dişe de iyi geldiği metinde şöyle anlatılmıştır: *sürersenñ dişe her gün bu devâdan / dişi pāk eyleye jeng ü nümâdan* “Bu ilacı her gün dişine sürersen görünen kirlilik temizlenir.” *kimünj kim olsa nâsurdan cezâsı / dëyem saña nedür anuñ devâsı; ħatup zeyt yaħına ħûn-ı siyâvuş / sür ol diş üstüne tâ kim ola ħoş* “Kimin nasırdan sıkıntısı var ise sanan onun devasını söyleyeyim; zeytinyağına hûn-i siyâvuş adı verilen çiçeği katıp (karıştırın), daha sonra (derman) olabilmesi için onu dişin üzerine sürün.”

Eserin Nüshaları

Ahî Çelebi'nin *Manzûme-i Tıbb*'inin bugün Türkiye ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde toplam sekiz nüshası mevcuttur.

Berlin Kütüphanesi, Ms. Or. No. 1988 (B). Nesih yazıyla kaleme alınan bu nüsha Berlin Kütüphanesi'nde Ms. Or. 1988 envanter numarasıyla kayıtlıdır. Mustafa bin Ahmed tarafından Şevval 1049'da istinsah edilen bu eserin her bir sayfası 31 satırdan oluşmaktadır. Bu nüsha içerisinde yer aldığı mecmuanın 291^b-294^a varakları arasında yer almaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 203/21 (MŞ). Harekeli talikle kaleme alınan bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, 203/21 arşiv numarasında kayıtlıdır. Müstensahi hakkında bir malumat bulunmayan nüshanın istinsah tarihinin 1090/1680 olduğu düşünülmektedir. Eserin her bir sayfası 15 satırdan oluşmaktadır. Rakabeli olan bu eser, içerisinde yer aldığı mecmuanın 154-156 varakları arasında bulunmaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, No. 3735/9 (L). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, İslami Tıp Yazmaları Kataloğu, 3735/9 arşiv numarasında kayıtlıdır. Talik yazıyla kaleme alınmış olup 1105/1694 tarihinde istinsah edilmiştir; ancak müstensahi hakkında herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Her bir sayfada 21 satır bulunan bu nüsha içerisinde yer aldığı mecmuanın 174^b-176^a varakları arasında yer almaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, No. 574/2 (İB). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu 574/2 arşiv numarasıyla kayıtlıdır. 1180/1767 tarihinde Muhammed b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Temiz bir nesih hatla kaleme alınmış olan eserin her bir sayfası 19 satırdan oluşmaktadır. Birinci varığın ilk sayfası boş olup metin ikinci sayfaya başlamaktadır. Başlık kırmızı, metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Sayfalar gayet temizdir ve yıpranma emaresi görülmemektedir. Yazı harekesizdir, bazı kelimelerin üstü karalanmıştır. Rakabeli olan nüshanın bitişi üç mimle gösterilen temmet kaydından anlaşılmaktadır: *sûde 'l-ħakırü 'l fakır muħammed bin ibrahîm ğaferallâh*.

Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12037 (K). Bu nüsha Koyunoğlu Kütüphanesi 12037 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Hicri XII. asırda istinsah edilen metnin başlıkları kırmızı, içeriği siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Ayrıca derkenarlara alınan çokça not da bulunmaktadır. Harekesiz nesihle yazılan eser rekabelidir.

Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12036/3 (K). Bu nüsha Koyunoğlu Kütüphanesi'nde 12036/3 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Nesih hatla yazılmış olup her bir sayfa 23 satırdan oluşmaktadır. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, No. 1688/2 (RK). Nestalikle kaleme alınan bu nüsha Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, 1688/2 numaralı arşivde kayıtlıdır. Her bir sayfası 29 satırdan oluşan bu eser, bir cetvel içerisinde harekesiz yazıyla yazılmıştır. Başlıklar ve bazı kelimeler kırmızı, metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Derkenarlarda notlar yer almakla birlikte nüsha rakabelidir. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2144/7 (YB). Bu nüsha Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü 2144/7 numaralı mecmuada kayıtlıdır. Harekesiz nesihle yazılan eserin satır sayıları tutarsızdır. Sadece başlık kırmızı metin siyah mürekkeple kaleme alınmıştır. Rakabeli olan bu nüshada yaklaşık 35 beyit eksiktir. Müstensihî ve istinsah tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin Yazım ve Dil Hususiyetlerine İlişkin Bazı Notlar

Manzûme-i Tıbb'in bilinen sekiz nüshası bu çalışmaya dâhil edilmiş, bazılarında istinsah tarihleri yer almadığı için en eski nüshayı tespit etmek güçleşmiştir. Bu yüzden de elde bulunan nüshalar büyük bir titizlikle tetkik edilerek en doğru nüshanın ortaya konması amaçlanmıştır. Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınan bu metin dönem özelliklerinden çok fazla ayrılmamaktadır. Bildirme durumu eki sadece +*dur* (002, 005, 027, 045...) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Türkçe döneminden beri söz başında korunan */t/* ünsüzü Eski Anadolu Türkçesinde */d/* olarak görülse de bazen art sıradan ünlüler komşuluğunda aykırılık gösteren örnekler de mevcuttur: *toğru* ~ *toğrı* (016, 018), *tamar* (106, 110), *tırup* (069, 072, 075, 077). Söz başındaki */t/* ünsüzü şu iki örnekte ötümlüleşmiştir: *dutsağ* (064), *duta* (042). “Doğru” kelimesinin yazımı bazen yuvarlak bazen de düz ünlülü şekilde tanımlanmıştır: *toğru* (015), *toğrı* (017). Eski Anadolu Türkçesinde ikinci tekil iyelik eklerinin bağlama ünlüsünün yuvarlak ünlülü olması beklenir; ancak metinde *icsâmiği* örneğinde düz ünlü gelerek aykırı bir durum gelişmiştir. Türkçede özellikle Arapça ve Farsça dillerinden farklı olarak yapım ekleri sona getirilerek yeni kelimeler türetilir. Bu farklılıktan dolayı Anadolu'daki ilk Türkçe yazılarda ekler kimi zaman bitişik kimi zaman da ayrı yazılır. Örneğin metin içerisindeki bazı örneklerde */ise/* kelimeye bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır: *olursa* (011, 013), *olurisa* (092), *ederse* (023, 037, 087), *ederise* (057) gibi. Metinde Arap

alfabesinin tesiriyle kimi durumlarda yazımın etkisiyle /p/ ünsüzü /b/ ile yazılmıştır: *bulup* (019), *katup* (066), *turup* (069, 072, 075, 077) gibi. Son olarak bu nüshada çok sayıda yardımcı fiille kurulmuş birleşik fiil de mevcuttur: *zin-hār eyle-* “sakınmak, çekinmek” (015), *tīz vēr-* “acele etmek” (017), *fermān ét-* “buyurmak” (099), *süst ét-* “güçsüzleşmek, zayıf düşmek” (025, 040, 082), *gözet ét-* “gözetmek” (100), *hazzer kııl-* “sakınmak, çekinmek” (081, 083).

Metin

MANZŪME-İ TİBB²

- 001 eṭibbānuḡ budur pend ü kelāmı
şakın ifrāṭıla yēme ṭa'āmı
- 002 ki her marāznuḡ aşlı çok yēmekdür³
gēce bīdār u gündüz uyumaḡdur
- 003 şaḡıngıl çok yēmekden her yēmişi
şarardur çok yēmek beḡzi vü dişi
- 004 yēriseḡ n'ola işte ḡālib iken
elüḡ çekgil ma'īdüḡ ṭālib iken⁴
- 005 oyanup dünle şu içmek ḡaṭardur
tenüḡe ḡabs-i bevl étmek zarar⁵
- 006 aḡarşu şarkī olsa yā şimālī⁶
o şudan içenüḡ ḡoş ola ḡālī
- 007 ḡuyu şuyı ki rākīd āb-ı derddür⁷
hemīşe içene⁸ ol renc ü derddür

² RK 158b1: *Risāle-i Tıbbü'l-Ḥekīm Aḡī Çelebi El-Merḡum*; İB 205a1: *Risāle-i Pendnāme-i Eflaṭūn Manzūme-i Aḡī Çelebi*; YB 71b1: *Manzūme-i Tıbb*; KO 99b1: *Neşāyih-i Tıbb Manzūmedür*; B 291b1: *Pendnāme-i Eflaṭūn ve Aristaṭalis*

³ RK 158b3: *ki her emrāznuḡ aşlı çok yēmekdür*; KO 99b4: *ki her marāznuḡ aşlı yēmekdür*; MŞ 154a1: *cemī' marāznuḡ aşlı yēmekdür*

⁴ KO 99b7: *elüḡ çek ma'īde ṭālib iken*; L 174b4: *elüḡi çek ma'īdüḡ ṭālib iken*

⁵ L 174b5: *olsa tenüḡe ḡabs-i bevl étmek zarar⁵*

⁶ L 174b6: *aḡarşu şarkī yā şimālī*

⁷ KO 99b9: *ḡuyu şuyı gibi şu ki āb-ı derddür*; RK 158b8: *ḡuyı şuyı ki rākīd āb-ı zerddür*; L 174b7: *ḡuyı şuyı ki āb-ı telḡ ü serddür*; MŞ 154a4: *ḡuyı şuyı ṭurudur k'āb-ı derddür*; B 292a9: *ḡuyı şuyı ṭurur şu k'āb-ı zerddür*

⁸ İB 205a7, YB 71b7 ve B 292a10: *içinde*

- 008 sevâhilde tutarsa kim ki⁹ mesken
olur ol kendü öz cânına düşmen
- 009 velî meslûle sâhil yêg(i)rekdür¹⁰
néce maḥmûma yayla yêr gerekdür¹¹
- 010 cihânuḡ varlığı âb u hevâdur
hevâ vü âbı bed yêr bir ḥaṭâdur¹²
- 011 kimüñ yüksek yêr olursa maḳâmı
hevâsından cihânuḡ bula kâmı
- 012 kimüñ yüksek yêr olmazsa hevâsı
her ayı ġarbdan olmaz hem ḳazâsı
- 013 evüñ ger şarkî olursa binâsı¹³
hevâ-yı ġarbdan olmıya feżâsı¹⁴
- 014 olur ol ‘avratuḡ nüşı saḡa nış
ki senden sâl u mâhıla¹⁵ ola bış
- 015 ḥazer pîre zenândan eyle zinhâr
ki bunlardur âsâyiş¹⁶ ‘ömre ġaddâr
- 016 münâsib toġrı genç ola sa ‘âdet¹⁷
eyegü¹⁸ gibi egrisine la ‘net
- 017 anuḡ egrisine tîz vêr ṭalâkı
bir eyüsine cehd êt ol mülâķî

⁹ RK 158b9: *kimse*

¹⁰ B 292a13: *velî mebrûre sâhil yêg(i)rekdür*

¹¹ L 174b9: *nête maḥlûlaya yayla yêgirekdür*; B 292a14: *nête maḥrûre yayla ḥub gerekdür*; MŞ 154a5: *nêce maḥmûma yayla yêgrekdür*

¹² L 174b10: *hevâ vü bed yêr bir ḥaṭâdur*; MŞ 154a6: *hevâsı âbı bed yêr bil ḥaṭâdur*; B 292a16: *bular bed olsa ṭomaklık ḥaṭâdur*

¹³ İB 205a12 ve L 174b12: *evüñ şarkî olursa binâsı*; MŞ 154a6: *evüñ şarkî olursa hevâsı*

¹⁴ RK 158b13: *hevâ-yı ġarbdan olmaz şafâsı*; L 174b12 ve MŞ 154a7: *hevâ-yı ġarbdan olmaz feżâsı*

¹⁵ KO 100a4 ve L 174b13: *mâh u sâlila*

¹⁶ KO 100a3: *kim eyler esâs*; RK 158b15, MŞ 154a8, L 174b14 ve B 292a24: *ki bunlardur esâs*

¹⁷ KO 100a5, RK 158b18: *münâsib genç toġrı olsa sa ‘âdet*; L 174b15 ve MŞ 154a8: *münâsib genç ü toġru olsa sa ‘âdet*

¹⁸ KO 100a5: *eger*

- 018 'ömr h̄arç  tmegil¹⁹ inş fa gelmez
ki egri eyeg  h ç  ođrı olmaz²⁰
- 019 Őađın isr f-ı Őehvetden bulup d d
bu 'ömr-i n zen ni  tme²¹ berb d
- 020 k v -yı Őehvet²² olmasa bedende
ki herg n sağlık olmaz c n u tende
- 021 'abes y re h yf u h arc ola Őehvet²³
 der idr ki olan ana²⁴ rađbet
- 022 bah r eyy mı maĥb ba ola²⁵ hem
ele²⁶ girerse zevke  ekmegil ğam
- 023  atı issiler olıcağ cim 'ı
kim  derse bula renc   Őud 'ı
- 024  atı mest   Őusuz hem²⁷ a  olanı²⁸
hel k eyler cim 'uđ  ok ziy ni²⁹
- 025  der ra'Őe v  f lic hem teni s st³⁰
y z n renđin g z n n rın alur cest
- 026 n -b liđ zıŐt-i r y u p re zenden³¹
zen-i renc r³² u h yızdan Őađın sen

¹⁹ L 174b17: *eyleme*

²⁰ KO 100a7: *aĥa g c cehdle h c  oğrı olmaz*; RK 158b18, L 174b17 ve MŐ 154a10: *eyeg  cehd ile h c  oğrı olmaz*

²¹ B 292a26: * ılma*

²² İB 205a19 ve YB 72a3: *Őehvetden*

²³ KO 100a10: *'abes y re h yf ola Őehvet*

²⁴ RK 158b21: *anı*

²⁵ KO 100a10, RK 158b22: *bah r eyy mı v  maĥb badur*; L 174b21: *bah r eyy mı maĥb badur*; MŐ 154a12: *bah r eyy mıdur maĥb badur*; B 292a29: *bah r eyy mı maĥb badurur*

²⁶ RK 158b22: *aĥa*

²⁷ KO 100a12 ve MŐ 154a13: *v *; B 292a33: *y *

²⁸ RK 158b24: * atı mest   Őusuz a  ola ya'ni*

²⁹ KO 100a12, RK 158b24, MŐ 154a13: *hel k eyler cim 'ı  tmek ziy ni*; B 292a34: *hel k  der cim 'ı  tmek ziy ni*

³⁰ KO 100a13: * der ra'Őe v  f lic   deli mest*

³¹ MŐ 154a14: *h zer  ıl ra'Őe v  p re zenden*

³² KO 100a14 ve MŐ 154a14: *renc re*

- 027 bulardur âdeme noķşân edenler
kimi ĥasta kimi³³ bî-cân edenler
- 028 eger bir ĥûb-ı ĥüsne hem-dem olsaŋ
muşâhib düşüp aña bî-gâm olsaŋ
- 029 cimâ ‘ıñdan menâfi ‘ çok bulasın³⁴
ziyâde kuvvet u dil-şâd olasın
- 030 elüñ érürse gir ĥammâma her rûz
ķabul ét bu sözüm ey baĥt-ı pîrüz³⁵
- 031 ‘araķ dökünce dur hem anı germ ét³⁶
bu icsâmıñı pāk ét nerm ü ter ét³⁷
- 032 ki dâfi ‘ saña budur her maraźdan
ĥaķîkâtür sözüm diñle ġaraźdan
- 033 vücūduñı şaķıñıl sen hevâdan³⁸
emîn olmaķ dilersenġ her belâdan
- 034 ta ‘âmuñ ĥazm édüp var aña³⁹ zinhâr
getürür ķabl-ı ĥazm ol südde ey yâr⁴⁰
- 035 ĥoş ol vaķt olur⁴¹ ĥammâmuñ hevâsı
ki key vâsi ‘ ķadîm ola binâsı⁴²
- 036 şavuk şuyıyla étmek⁴³ iġtisâli
yigidüñ za ‘fidür yerüñ zevâli

³³ KO 100a15, İB 205b6, MŞ 154a15 ve YB 72a10: *kimin ĥasta kimin*

³⁴ KO 100a17, RK 158b29, MŞ 155a1 ve B 292a43: *cimâ ‘ıñdan menâfi ‘ler bulasın*

³⁵ KO 100a18: *ķabul bu sözi ey baĥt-ı pîrüz*; RK 158b30: *ķabul ét bu sözi ey baĥt-ı pîrüz*; İB 205b9: *ķabul ét bu sözi baĥt-ı pîrüz*; MŞ 155a2: *ķabul ét bu sözi ey baĥt-ı fîrüz*; YB 72a13: *ķabul ét bu sözüm baĥt-ı fîrüz*

³⁶ KO 100a19: *‘araķ ét âbi germ u nüş ile*; RK 159a1 ve B 292a47: *‘araķ ét nüş-ı âb u germ ile*

³⁷ KO 100a19, RK 159a1 ve B 292a48: *bu icsâmıñı pāk [u] nerm ile*

³⁸ MŞ 155a3: *vücūduñı şaķıñıl her maraźdan*; B 292a51: *vücūduñ şaķlaġıl sen hevâdan*

³⁹ MŞ: *yorı*

⁴⁰ KO 100a22: *getürür ķabl-ı ĥazm südde ey yâr*; MŞ 155a4: *getürür ķabl-ı ĥazm maraź tende ey yâr*

⁴¹ RK 159a5 ve B 292a55: *ola*; MŞ 155a5: *ĥoş olsa vaķt ola*; L 175a1: *ĥoş ol vaķt*

⁴² L 175a1: *ki key vâsi ‘ ola ķadîm binâsı*

⁴³ RK 159a6, L 175a2, MŞ 155a5 ve B 292b1: *édicek*

- 037 édersen ğusül āb-ı kibrīt ile⁴⁴
tenünden fālic ü hem ra‘şe gide⁴⁵
- 038 şuyı ħammām içinde her ki mādām
içerse lā-cerem ol ola sersām⁴⁶
- 039 kaçan kim giresin ħammāma ey yār
şakın dīvāra vërme arқа zinhār
- 040 ki süst éder⁴⁷ ‘izāmı vü meyānı
yėtişür⁴⁸ belki hem cāna ziyānı
- 041 yéyen balıķla sevdi göre ğamlar
çeke bār u kılunc aņa raқamlar
- 042 beyn-i ħammām içinde balıķ el-ħaққ
beħaқ duta teni mülkīn⁴⁹ muħaққақ
- 043 balıģı çoқ yemek kim étse ‘ādet
şudā‘ı arta tenden gide rāħat
- 044 meger balıķ yéyen içe şarābı
ki hīç nüş étmeye ol demde ābı
- 045 şarāb içmek velī müşgil ħařardur
ser-ā-ser dīn ü dünyāya źarārdur
- 046 aņa perhīz éden bulur sa‘ādet
içerseñ içme ki édinme ‘ādet⁵⁰
- 047 içeriseñ zinhār içgil lařifin
muşāhib anda ét yaruñ źarīfin⁵¹
- 048 içeriseñ az iç ki [bu] şifādur
ziyāde étme iskārı ħařadur

⁴⁴ L 175a3: *kibrīte*; MŞ 155a6 ve B 292b3: *kibrīde*

⁴⁵ RK 159a7 ve MŞ 155a6: *tenünden fālic ü ger ra‘şe gide*; B 292b4: *tenünden fālic ol yüz ra‘şe gide*

⁴⁶ L 175a4: *içerse lā-cerem ola sersām*

⁴⁷ İB 205b19 ve YB 72b4: *eyler*

⁴⁸ RK 159a10, İB 205b19, YB 72b4 ve L 175a6: *érişür*; B 292b10: *yėtişe*

⁴⁹ RK 159b19 ve L 175b8: *mümkīn*

⁵⁰ RK 159b23 ve L 175b13: *içerseñ étmegil içmeki ‘ādet*; MŞ 155b6: *içerseñ étme kim içmeki ‘ādet*

⁵¹ L 175b14: *lařifin*

- 049 sepîdin şayfda nûş-i zerd ü sürhın⁵²
şitâdan ğayrı vaktde içme şakın
- 050 daķık ü esra' iskâr-ı şifâdur
ġaliz ü ibtâ' iskâr-ı haţâdur
- 051 içerse şākī⁵³ pîr olmaya bākī
yigidünj susuz içmekdür⁵⁴ helâki
- 052 şarâb-ı germ [ü] ter tab'a şu kıatma
şarâb-ı germ [u] huşkî içme bî-mâ
- 053 beş aya dek yeñisi germ u terdür
yedi aylık mu'tedil⁵⁵ bî-zarardur
- 054 yediden geçse germ u huşk olur ol
şu kıatma nece aña içmegil bol⁵⁶
- 055 şu yârıla o dem ét ittifâkı
kim olmaya senünjile nifâkı
- 056 ele girse yeter maġbûb-ı zîbâ
bular olmazsa var nûş ile tenhâ
- 057 hacâmat kim êderise kıafadan
yemesün ġam ki kıurtıla belâdan
- 058 kenîf içre varup bil çok tıranuġ
bevâsır maķ'addan teñ êder anuġ
- 059 gide her rûz çü maķ'addan ki kıanı⁵⁷
belâ⁵⁸ miġnet içre ola cisânı
- 060 evde yaķ'üdi aña eyle dermân⁵⁹
oyanmış 'üda biraz tuz kıat ey cân

⁵² İB 206a9: *sepîdin şayfda zerd ü sürhın*

⁵³ RK 159b28 ve L 175b17: *şırf*

⁵⁴ İB 206a11: *çirmek*

⁵⁵ RK 160a1: *mu'tedildür*; İB 206a13: *mu'tedilden*; L 175b19: *mu'tedil ü*

⁵⁶ RK 160a2: *anı içme şuyın maraz êtmeyince*; L 175b20: *anı içme şuyın êtmicek bol*

⁵⁷ RK 160a7: *gide her rûz maķ'addan çü kıanı*

⁵⁸ RK 160a7, İB 206a19 ve YB 72b14: *belâ vü*

⁵⁹ YB 72b15: *evde yaķ'üdi ile aña eyle dermân*

- 061 dögüp bunları hall étseñ revādur
bevāsīr üzre ek kim hoş devādur⁶⁰
- 062 dañı bundan yése kim aç qarına⁶¹
gide balğam u şafrası arına
- 063 sürerseñ dişe her gün bu devādan
dişi pāk eyleye jeng ü nümādan
- 064 be-ğāyet hoş bñy-ı eyler⁶² dehānı
mūdām ağzuñ içinde dutsañ anı
- 065 kimññ kim olsa nāsurdan cezāsı⁶³
dèyem saña nedür anuñ devāsı
- 066 kıatup zeyt yağına hñn-ı⁶⁴ siyāvüş
sür ol diş üstüne tā kim ola hoş
- 067 urulmuş dertden insanuñ nihādı
yène bu dertden olupdur fesādı⁶⁵
- 068 biri kıandan⁶⁶ anuñ birisi sevdā⁶⁷
biri balğam durur birisi şafrā
- 069 tırup tañla⁶⁸ gören ağzını tatlu
boğāzı kıurımış hālī yā tolu
- 070 içre şu çok u gönli ekşi ister
sidügi rengi şanki kıana beñzer
- 071 anuñ belkim olupdur kıanı ğālib
tīz olsun ol kıan aldırmağa tālib⁶⁹

⁶⁰ MŞ 155b8: *bevāsīr olana bir hoş devādur*

⁶¹ MŞ 155b9: *dañı kim yése bundan aç qarına*

⁶² RK 160a11: *èder*

⁶³ RK 160a12: *kimññ nāsurdan olursa cezāsı*; MŞ 155b11: *ki kim bāsurdan olsa [ger] ħarāsı*

⁶⁴ İB 206b7 ve YB 73a6: *bir*

⁶⁵ RK 160a14: *yène bu dertdendürür fesādı*

⁶⁶ RK 160a15: *kıandur*

⁶⁷ MŞ 155b13: *biri kıandur birisi dañı sevdā*

⁶⁸ İB 206b10 ve YB 73a9: *tırup u tañla*

⁶⁹ RK 160a17: *tīz olsun kıan aldırmağa tālib*

- 072 tırup kim görse tañla ağzı acı⁷⁰
za 'ıf étmişdürür⁷¹ şafrā mizācı
- 073 sidügi rengi hem beñzidürür zerd⁷²
ki germ [u] huşkdandur bil aña bu derd⁷³
- 074 götüre⁷⁴ ekşi tatlu i 'tidāli
yēye dā'im gide andan melāli
- 075 tırup tuzlu bulan ağzını tañla
aña ğālib olupdur balġam aña
- 076 anuñ ishāl ile olur şifāsı
ki müshil balġamuñ olur devāsı⁷⁵
- 077 tırup ekşi gören⁷⁶ ağzını ferdā
aña ğālib olupdur belki sevdā
- 078 ol aşıl olanuñ rengi qaradur⁷⁷
yēse şīrīn ü cerb aña devādur
- 079 hūdā çün 'ilm-i hikmetle cihānı⁷⁸
müzeyyen eylemişdür ins ü cānı
- 080 mizācı ādemüñ benzer bustāna⁷⁹
münāsipdür eyā şāh-ı cihāna⁸⁰
- 081 çerāġuñ dūd-ı bûyından⁸¹ hāzer kıl
anı sersām [u] rencine sebeb⁸² bil

⁷⁰ RK 160a18: *tırup tañla gören ağzını acı*, L 176a1: *tırup tañla bulan ağzını acı*

⁷¹ RK 160a18, YB 73a12 ve L 176a1: *étmişdür*

⁷² MŞ 156a1: *sidügi reñgi vü hem beñzi şarardur*

⁷³ RK 160a19: *ki germ [u] huşkdandur aña bu derd*; MŞ 156a1: *ki germ u huşkdandur aña zarardur*

⁷⁴ RK 160a20 ve L 176a3: *götürüp*

⁷⁵ MŞ 156a3: *anuñ ishāl ile olur şifāsı*

⁷⁶ RK 160a23: *bulan*

⁷⁷ L 176a7 ve MŞ 156a4: *anuñ gibi olanuñ rengi qaradur*

⁷⁸ L 176a8: *hūdā 'ilm-i hikmetle cihānı*

⁷⁹ L 176a9 MŞ 156a6: *mizācı ādemüñ bustāna*

⁸⁰ RK 160a26 ve L 176a9: *yegāne*

⁸¹ L 175a7: *çerāġuñ tevseninden [sen] hāzer kıl*

⁸² MŞ 154b9: *zarār*

- 082 şuyı tîz içme yeme yatacak vakt⁸³
ki a'zâyı éder süst yüregi saht
- 083 şudan bir néce yerlerde hâzer kııl
şudan hâşıl olur kamu⁸⁴ maraž bil
- 084 cimā'ıuğ dağı hāmmāmuđ şoğına
dağı müşhil şoğına aç qarına
- 085 yédükten şoğra helvā vü yemişler
şu içmek key haťā durur dēmişler⁸⁵
- 086 hūdānuđ bize uyđu⁸⁶ ni' metidür
ki zirā cānıla ten rāhatıdur⁸⁷
- 087 velikin ba'd-ı hazm u geceler h'vāb
éderse rāhat olur şeyđu eger şāb
- 088 ki gündüz uyumağdur āfet-i cān
ruťubetdür veremdür 'aqla noksān
- 089 ğāzab u ğam u feza⁸⁸ hem hacālat⁸⁹
getürür hastalıklar⁹⁰ hem helāket
- 090 gerekdür şāduluğdan⁹¹ i'tidāli
melālet olmaya tā kim⁹² melāli
- 091 dağı edviye⁹³ étme iltifātı
ko dursun kendü hāli üzre zātı

⁸³ RK 159a12: *şuyı tîz içme yatacak vakt*; L 175a8: *şuyı içme hâzer kııl yatacak vakt*

⁸⁴ B 292b16; L 175a9: *cümle*

⁸⁵ RK 159a15: *şu içmeklik haťā durur dēmişler*; L 175a11: *şuyı içmek haťādur dēmişler*

⁸⁶ RK 159a16, B 292b21, L 175a12 ve MŞ 154b12: *hūdānuđ uyđu bize*

⁸⁷ RK 159a16 ve L 175a12: *zirā cān u teğ ol rāhatıdur*; B 292b22: *ki zirā ol ten ü cān rāhatıdur*; MŞ 154b12: *zirā cān u teğ hem rāhatıdur*

⁸⁸ İB 207a11 ve YB 73b10: *ğamlar feza'lar*; B 292b27: *ğam u feza'la*

⁸⁹ L 175a15: *ğāzab u ğam u feza' ile hacālat*; MŞ 154b14: *ğāzab u hem feza' u hem hacālat*

⁹⁰ RK 159a19 ve L 175a15: *hastalık u*; B 292b28: *hastalığa*

⁹¹ RK 159a20, B 292b29 ve L 175a16: *şāduluğda*

⁹² B 292b30: *melālet olmaya başda me'lī*

⁹³ RK 159a21, B 292b31, L 175a17 ve MŞ 154b15: *dārūya*

- 092 zarûret ger olurısa edâ⁹⁴ kıl⁹⁵
vücûduñ derdine göre⁹⁶ devâ kıl
- 093 misâl êtmiş eţibbâ rence rāhī
ki rencūrānda reh-revdür kemāhī
- 094 azuķ bu yolda rencūra kuvādur⁹⁷
azuķsuz yola gitmek ki⁹⁸ haţādur
- 095 şaķın perhīz ile düşme kuvādan
nasīp almaķ dilersenġ ger şifādan
- 096  a‘amı  oķ yemek belki haţādur⁹⁹
ki her emrāzuñ aşlı imtilādur¹⁰⁰
- 097 nedür bilgil ‘ilācı¹⁰¹ imtilānuġ
ki  ay’ dur yēgreki cümle devānuġ¹⁰²
- 098 gerekdür her ayuġ i inde bir  ay’
 avī olmaya balġam olasın  ayy
- 099 eţibbānuġ ēderler ba‘zı fermān
ki her hefte i inde bir  ay’ ey cān¹⁰³
- 100 bahār i re ēder  ay’ tāze cānı
gōzet ētme zemistān vū  azānı
- 101 velī  oş-vaķt-i ishālūġ  azāndur
şitāda şayfda ētmek bil ziyāndur¹⁰⁴
- 102  amu emrāza bil bunlar şifādur
ki def‘ fālic vū ‘araķu’n-nisādur

⁹⁴ B 292b33: *devā*

⁹⁵ L 175a18: *zarûret olurısa edā kıl*

⁹⁶ B292b34: *dürlü*; MŞ 155a1: *tā kim*

⁹⁷ RK 159a24: *azuķ rencūra bu yolda kuvādur*

⁹⁸ RK 159a24 ve B 292b38: *gitmeklik*

⁹⁹ RK 159a26 ve MŞ 155a4: *belādur*; B 292b41: * a‘amı  oķ yemek mu kem belādur*

¹⁰⁰ İB 207a18, YB 73b17 ve B 292b42: *ki emrāzuñ aşlı imtilādur*

¹⁰¹ MŞ 155a4: *nedür  āresi bil imtilānuġ*

¹⁰² MŞ 155a4: *belānuġ*

¹⁰³ RK 159a29 ve B 292b48: *ki ola her hefte i re bir  ay’ ey cān*

¹⁰⁴ RK 159b2 ve B 292b52: *şitā vū şayf i re ki ziyāndur*

- 103 dimāğ [u] mi‘deye vü sem‘a ferdür¹⁰⁵
dağı hem kuvvet vü nūr-ı başardur
- 104 velī olmağıl ifrātına¹⁰⁶ t̄alib
ki bunlardur eden her renc-i ḡalib
- 105 şahīḥ olsañ eyā ehl-i şa‘adet
ki kay’ ishāli hīç edinme ‘adet¹⁰⁷
- 106 t̄amardan yok yere giderme kanı
ki kandur bu¹⁰⁸ vücūduñ bāsītāni¹⁰⁹
- 107 ki zirā kan iledür kuvvet-i ten¹¹⁰
ki kan olmasa kuvvetsiz olur ten¹¹¹
- 108 eger nāçār olur ise zārūret
devādur etseler faşd u hacāmat
- 109 şehā sürmele ol dem iki gözi
dağı nāfi‘ bil aña hūsn-i havzı¹¹²
- 110 ser u gūş [u] şakağdan ger¹¹³ t̄amarlar
katı hareket etcek kıl hāzerler
- 111 eger hadden geçer olsa haḫādur
haḫīḫat belki¹¹⁴ tebdīl-i ‘anādur
- 112 olur kan almağa t̄iz ihtiyācuñ
ki te’hīri fesādıdur mizācuñ
- 113 sükūn ile riyāzet i‘tidālin
gözet ifrātınuñ çekme vebālin

¹⁰⁵ RK 159b4: *dimāğ [u] mi‘de vü hem sem‘a ferdür*

¹⁰⁶ RK 159b5: *ifrātıla*

¹⁰⁷ RK 159b6: *kay’ vu ishāli etme hīç ‘adet*

¹⁰⁸ MŞ 155a10: *kan olur*

¹⁰⁹ RK 159b7: *ki kan olur vücūduñ bāsītāni*

¹¹⁰ RK 159b8 ve MŞ 155a11: *zirā kanıladur kuvvet bu tende*

¹¹¹ RK 159b8: *ki kan olmasa cān olmaz bedende*

¹¹² MŞ 155a13: *dağı nāfi‘ aña ḫall-ı cüzī*

¹¹³ RK 159b10: *iki*

¹¹⁴ L 175b1: *bil ki*

- 114 riyâzetden bulur rahât¹¹⁵ mefâşıl
dil ü cāna ferahlar ola hâşıl
- 115 riyâzet mufriṭ olsa za‘îf-i tîz¹¹⁶
sükûn ifrâṭıdır hem balğam-engîz
- 116 sözi çok olanuṭ çokdur haṭâsı
kim olmaz yaṅşakuṅ ‘aql u hayâsı
- 117 sözi ki az öz ét êrgil necāta
ki çok sözden ziyân êder hayâta
- 118 dilersenṅ busitân ola ‘imâret
gerekdür vaḳt ile ola¹¹⁷ zirâ‘at
- 119 aṅa vaḳtında vèr âb-ı revānı¹¹⁸
dilersenṅ taze ola busitānı
- 120 eger bî-vaḳt ola toḫumı yâ âbı
bitürmez nesne ol yèrütüṅ türābı
- 121 şehâ vaḳtında ét derde devāyı
dilersenṅ kim bulasın sen şifāyı
- 122 za‘îf ü süst [ü] étmeden mizācı
gerek vaḳtında êdesin ‘ilācı
- 123 ki ḫaḳdan êrişe saṅa ‘ināyet¹¹⁹
şifâ vü ‘āfiyet ola vü şihḫat
- 124 naşihât-name ile bilgil ey cān
‘amil¹²⁰ êden bula derdine dermān
- 125 bu nev‘ile cihānda zinde kânı
kim êtse¹²¹ görmeye cevır [ü] ziyānı
- 126 yüzüm sürmege geldim âsitāne
kitābumdur şahāne¹²² vü bahāne

¹¹⁵ RK 159b15 ve L 175b4: *kuvvet*

¹¹⁶ RK 159b16 ve L 175b5: *za‘îf êder tîz*

¹¹⁷ RK 160a27 L 176a10: *pes*

¹¹⁸ İB 207b18 : *devānı*

¹¹⁹ RK 160b3: *ki ḫaḳdan saṅa êrişe ‘ināyet*

¹²⁰ RK 160b4 ve L 176a16: *‘ilāc*

¹²¹ İB 208a5: *aḳsa*

¹²² MŞ 156a12: *cihāna*

Sözlükçe

Bu bölüm metin içerisinde geçen tıp terimlerine ilişkin madde başlarını içermektedir. Madde başları ele alınırken kelimenin köken bilgisine ilişkin açıklamalara yer verilerek tanıklandıkları sözlüklere atıflarda bulunulmuştur. Ayrıca metin içerisinde geçen kelimelerin beyit numaraları da gösterilmiştir.

- a'zā < Ar. “uzuv, organ” 41.|| St. 75a; Redh. 143b
- balgam < Ar. “balgam (vücudun dört sıvısından biri)” < Grk. Phlegma “balgam” 57, 74, 10, 108, 109.|| St. 198a; Redh. 382b
- bevāsīr < Ar. “basurlar” 93, 96.|| St. 205a; Redh. 391a
- cimā' < Ar. “çiftleşme” 22, 23, 28, 43.|| St. 370a; Redh. 674a
- edviye < Ar. *devā* “ilaçlar, devalar” 91.|| St. 23a; Redh. 52b
- devā < Ar. “ilaç, tedavi” 51.|| Stein. 539a; Redh. 917a
- dimāğ < Ar. “beyin ve zarlari” 62.|| Stein. 534b; Redh. 914a
- emrāz < Ar. “hastalıklar, rahatsızlıklar” 2, 61.|| St. 99b; Redh. 198b
- eṭibbā < Ar. “tabipler” 1, 52, 58.|| St. 71, Redh. 135a
- eyegü < ET *eyegü* “kaburga” < *ey+egü* “kaburga” 15.|| EDPT. 272a; OTWF. 96
- fālic < Ar. “vücudun bir tarafının felçli olarak etkilenmesi, inme” 24, 36, 61.|| St. 905a; Redh. 1362a
- faşd < Ar. “damar açarak kan alma” 67.|| St. 931a; Redh. 1387a
- ḥacāmat < Ar. “kan alma” 67.|| St. 412a; Redh. 765a
- ḥasta < Far. “yaralı; hasta, sakat” 26.|| St. 460a; Redh. 847a
- ḥastalık < Far. “yaralı; hasta, sakat” + T. “hastalık” 48.|| St. 460a; Redh. 847a
- hazm < Ar. “(yiyebilecekleri) sindirebilme” 33.|| St. 1501a; Redh. 2165a
- 'ilāc < Ar. “ilaç, tedavi” 56, 118.|| St. 861a; Redh. 1315a
- imtilā < Ar. “dolgunluk; hazımsızlık, aşırı yemekten dolayı doyma durumunda olma” 55, 56.|| St. 98b; Redh. 196b
- ishāl < Ar. “üretme; ishal olma” 60, 64, 109.|| St. 61a; Redh. 116a
- issi < ET *isi-* “ateşli olmak; sıcaklık” < *isi-(s)i* “sıcaktan dolayı vücutta meydana gelen kaşınrı” 22.|| EDPT. 241b; OTWF. 189; DTS. 213a
- қан < ET “kan” 65, 66, 71, 94, 102, 104.|| EDPT. 629b; DTS. 416b
- қай' < Ar. “kusma” 56, 57, 58, 59, 64.|| St. 996b; Redh. 1502b

- maḥmûm < Ar. “ateşli, ısıtılmış” 9.|| St. 1190b; Redh. 1168a
ma‘îd < Ar. “mide” 4.|| St. 1270a; Redh. 1906a
maraz < Ar. “hastalık” 31.|| St. 1215b; Redh. 1811b
meslûl < Ar. “veremli” 9.|| St. 1239a; Redh. 1857b
mi‘de < Ar. “mide, göbek” 62.|| St. 1270a; Redh. 1906a
müshil < Ar. “müshil, kabız giderici, ishal edici ilaç” 43, 109.|| St. 1240b; Redh. 1860a
nâşûr < Ar. “yara, nasır” 99.|| St. 1374a; Redh. 2064a
perhîz < Far. “perhiz” 54.|| St. 246b; Redh. 446a
ra‘şe < Ar. “titreme, çarpıntı” 24, 36.|| St. 580a; Redh. 979a
renc < Far. “ağzı, sızı” 7, 22, 40, 52, 63.|| St. 587b; Redh. 988b
şafra < Ar. “öd, safra; sarı” 102, 105.|| St. 789a; Redh. 1179a
sağlık < ET *sağ* “sağlık, sıhhat” < *sağ+lık* “sağlık” 19.|| EDPT. 803a; DTS. 481a
sevdâ < Ar. “kara safra” 102, 110.|| St. 707a; Redh. 1087b
sidük < ET **sid-* “işemek” < *sid-ük “idrar” 106.|| EDPT. 799b; OTWF. 243; DTS. 499
şudâ‘ < Ar. “migren, baş ağrısı” 22, 79.|| St. 783a; Redh. 1170b
şifâ < Ar. “tedavi, çare, deva; iyileşme” 54, 84, 109, 117, 119.|| St. 748a; Redh. 1128b
tamar < ET *tamar/tamur* “damar” 65, 68.|| EDPT. 508a; DTS. 529b
verem < Ar. “şişkinlik; ateşlenme; iltihaplanma” 47.|| St. 1464b; Redh. 2134b

Sonuç

Eski Anadolu Türkçesi döneminde edebî metinler dışında yoğun bir şekilde işlenen tıp metinleri telif, tercüme ve aktarma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dönemin ünlü hekimleri ve hekimbaşları tarafından kaleme alınan bu tür metinler, çeşitli hastalıkları ve bu hastalıkların iyileştirilmesinde kullanılan tedavi yöntemlerini anlatması bakımından önem taşımaktadır.

Tarihî Türk yazı dilleri içerisinde tıp terimleri ilk olarak runik harfli metinlerde tespit edilirken, Göktürklerin halefi Uygurlarda ise ilk kez tıp konulu müstakil metinlere rastlanılmıştır. Türkler Müslüman olduktan sonra hem İslamiyet öncesi hem de İslamiyet’in kabulüyle tıpta uyguladıkları tedavi yöntemlerini harmanlayarak tıbbın önceki dönemlere nazaran daha da ilerlemesini sağlamıştır. Özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminde devletin tıp ilmini

desteklemesi hekimlerin yetişmesine olanak sağlamıştır. Bu sayede halk arasında yetişen otacılar, sınıkçılar yerini eğitilmiş hekimlere bırakmıştır. Bu dönemde hastaneler kurularak gerek kuramsal gerekse uygulamalı olarak büyük hekimlerden dersler alınmış ve bu dersler sonucunda icazetler verilmiştir. Tıp ilmine yoğun ilgi duyanlar başka dillerde yazılmış eserlerin dillerini öğrenerek bu eserlerin tercümesini yapmış ve yeni tedavi yöntemleri geliştirmeye çalışmışlardır. Böylelikle hekimler ve bu hekimlerden sorumlu hekimbaşları yetişerek tababet ilmi bugünkü şekline bürünmüştür.

Manzûme-i Tıbb isimli eser, Ahî Çelebi tarafından Eski Anadolu Türkçesiyle kaleme alınmış manzum bir eserdir. Bu eser 3 varaktan oluşan kısa bir mesnevi olsa da dönemin yazım ve dil özelliklerini yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Bu eserde çeşitli tıbbi meselelerde önemli tavsiyelerde bulunan Ahî Çelebi, yaptığı ilaçlardan söz eder; ancak bu ilaçların hangi şekilde hazırlandığından bahsetmez. Bu eserle birlikte o dönemde hangi hastalıkların bilindiği, bu hastalıklara ne tür tedaviler sunulduğu ve ilaçlar hazırlandığı öğrenilmektedir. Toplam sekiz nüshası bulunan eserin bu yazıdaki neşri için bütün nüshalar esas alınmıştır. Nüshalar tetkik edilerek farklılıklar tespit edilmiş ve bu farklılıklar dipnotlarda gösterilmiştir. Nüshaların çoğunda eksik kalmış ve vezin dikkate alınmadan yazılan beyitler tespit edilmiştir. Bunlar neticesinde bütün nüshalar karşılaştırılarak aslına en yakın ve en doğru yazılan metin ortaya konulmuştur. Tenkitli metinden sonra hazırlanan tıp terimlerine ilişkin sözlükçede toplam 40 sözcük tespit edilmiş; bunun 29'unu Arapça, 5'ini Farsça, 6'sını Türkçe kelimeler oluşturmuştur.

Etik Beyan Bu makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Statement It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this article and that all the sources used have been properly cited.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

- Ar. Arapça
B Berlin Kütüphanesi, Ms. Or. No. 1988
bk. Bakınız
DTS Drevnetyurkskiy Slovar'
EDPT An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
ET Eski Türkçe
Far. Farsça
Grk. Grekçe
İB Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İbrahim Efendi Koleksiyonu, No. 574/2
KO Koyunoğlu Kütüphanesi, No. 12036/3-12037
L Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu, No. 3735/9
MŞ Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 203/21
No. Numara
OTWF Old Turkic Word Formation
Redh. Redhouse
RK Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi, Revan Köşkü Bölümü, No. 1688/2
s. Sayfa
St. Steingass
T. Türkçe
vb. Ve benzeri
vd. Ve diğerleri
YB Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Koleksiyonu, No. 2144/7

Kaynakça

- Argunşah, M. (1999). *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvani: Tuhfe-i Muradi (inceleme-metin-dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- [Arat], G. R. R. (1930). *Zur Heilkunde der Uiguren*. [I].
- [Arat], G. R. R. (1932). *Zur Heilkunde der Uiguren*. II.
- Bailey, H. W. (1953). Medical plant names in Uigur Turkish. *Mélanges Fuad Köprülü / 60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü armağanı* içinde (s. 51-56). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Bayat, A. H. ve Okumuş, N. (2004). *Mürşid (göz hastalıkları)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Bayat, A. H. (2005). *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıbb (823/1420) (inceleme-metin-dizin-sadeleştirme-tıpkıbasım)*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Bayat, A. H. (2016). *Tıp tarihi*. Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Canpolat, M. ve Önler, Z. (2007). *Edviye-i müfredde*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford at the Clarendon.
- Çağırın, Ö. (1996). *Tıbb-ı nebevi*. Boğaziçi.
- Demir, H. (2002). *Zahire-i Muradiyye: Mü'min bin Mukbil Sinobi (inceleme-metin 1-80. varaklar arası dizin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Ş. (2009). *Terceme-i Akrahâdîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (giriş-inceleme-metin-dizinler)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdağı Doğuer, B. (2013). *Hekim Bereket: Tuhfe-i mübârizî*. Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation. A functional approach to the lexicon*. Vol. I-II. Harrassowitz. (Turcologica 7.)
- Gürkan, M. (2010). *Orta Asya'daki eski Türk tıbbının, başlangıçtan 14. yüzyıla kadarki döneme ait bilinen Türkçe tıp metinlerinde, tıp tarihi açısından değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- İhsanoğlu, E., Şeşen, R., Bekar, M. S., Gündüz, G. ve Bulut, V. (2008). *Osmanlı tıbbi bilimler literatürü tarihi*. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi.
- Knüppel, M. (2013). *Altürkische Handschriften Teil 17: Heilkundliche, Volksreligiöse und Ritualtexte*. Franz Steiner.
- Kurban, F. (1990). *Şirvani Mahmud sulţāniye (giriş-metin-sözlük)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükler, P. (1994). *Yadigar-ı İbn-i Şerif (giriş-metin-dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Maue, D. (2008). An Uighur version of Vāgbhaṭa's Aṣṭāṅgahrdayasamhitā. *Asian Medicine*, 4, 113-173.
- Nadalyaev, V., Nasilov, D. M., Tenişev, E. R. ve Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnet-yurkskiy slovar*'. Nauka.
- Özçelik, S. (2001). *Kitâbü'l-mühimmat*. Atatürk Kültür Merkezi.
- Özer, O. (1995). *Tervîhü'l-ervâh (giriş-inceleme-metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Elazığ:Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmez, M. (1996). Süryanî harfli eski Uygurca bir tıp metni. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı* içinde (s. 815-820) Türk Dil Kurumu.
- Önler, Z. (2019). *Müntahab-ı şifâ*. Türk Dil Kurumu.
- Redhouse, S. J. W. (1890). *A Turkish and English lexicon: Shewing in English the signification of the Turkish terms*. Librairie du Liban.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. İşaret.
- Sertkaya, O. F. (1997). Uygur tıp metinlerine toplu bir bakış. *Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültürü Kongresi* içinde (s. 349-358). Atatürk Kültür Merkezi.
- Sertkaya, O. F. (2021). Göz hastalıkları ve tedavileri üzerine eski Uygurca sūra'lardan parçalar. *Journal of Old Turkic Studies*, 5(2), 380-392.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Çağrı.
- Tokyürek, H. (2021). *Eski Uygur Türkçesinde tanrısal insan anatomisi ve fizyolojisi*. Kimlik.
- Turan, Z. (1993). *Teshil'in imla tezahürleri ışığında eski Anadolu Türkçesi'nde ünlü uzunlukları*. Açıksöz.
- Uçar, İ. (2009). *Hazâ kitâb-ı hulâsa-i tıbb: Cerrâh Mes'ûd (giriş-inceleme-metin-dizinler)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal Şahin, M. (1994). *Mü'min bin Mukbil miiftâhü'n-nûr ve hazâinü's-sürûr (dil özellikleri-metin-söz dizini)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yelten, M. (1993). *Şirvanlı Mahmud Kemâliyye (giriş-inceleme-cümle bilgisi-metin-sözlük)*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Zieme, P. (1999). Einige neue medizinische Textfragmente der alten Uiguren. *Studia Tibetica et Mongolica* içinde (s. 325-340). Indica et Tibetica.

Extended Summary

Old Anatolian Turkish, which covers the 13th and 15th centuries, is the first written language to develop based on Oghuz. The texts of this period, in which the works in subjects and fields such as religion, mysticism, love, and medicine were mostly written, were written in a simple style. In this period, interest in non-literary texts, which developed as well as literary texts, increased. In particular, medical texts, which are also the subject of the study, have played a major role in the creation of many works in parallel with the increasing number of physicians. Although these texts are not complete works, they are important in terms of showing the language and writing characteristics of the period and how medicine developed during the period.

Manzūme-i Tıbb is a medical text written in Old Anatolian Turkish. It was written by the famous physician Ahî Çelebi, who grew up in the 15th century. As far as it can be determined, this work, which is small in volume, has a total of 8 copies outside of Turkey and Turkey. In order to reveal the most accurate writing style of the text, all known copies were examined and the differences detected are shown in the footnotes.

In the “*Introduction*” part of the study, it has been tried to explain how the medical texts were handled in the first periods, and which methods were at the forefront in the field of practice, based on the historical development of the Turkish language. Although a few medical terms have been identified, especially in runic-letter texts written in the Gokturk period, written sources for medical texts were first started to be given in the Uighur period. As of the Karakhanid period, the training of many physicians in the field and the establishment of hospitals as practice areas became widespread, and this development in the field of medicine continued increasingly during the Ottoman period.

In the first part of the study, *the Life and Works of Ahî Çelebi* is discussed and information is given about the life and works of Ahî Çelebi, who created the work called *Manzūme-i Tıbb*. In the second chapter, *On the Work*, after giving information about the theme and meter of the work, the content of the text is briefly mentioned. As far as it can be determined in the third chapter named “*Copies of the Work*”, copies in Turkey and outside of Turkey were introduced one by one and the content of the copies was tried to be enriched in the light of the data obtained. In the fourth chapter, *Some Notes on the Spelling and Language Features of the work*, this medical text, which consists of 3 leaves from the Old Anatolian Turkish period, has been examined in terms of spelling and language features and tried to be discussed within examples. In addition, the issues that were contrary to the language and spelling characteristics of the period were determined and tried to be shown with examples from the text. In the fifth chapter, *which is the text part*, all the copies are examined and the text is published. It could not be determined which copy is the oldest, as most of the copies do not have a waiver record. Again, in many copies, it was seen that there were scribbled words, incomplete and couplets written without considering the meter. In order to reveal the most accurate writing style, all of the copies have been read and the differences are indicated in the footnotes. The sixth chapter constitutes *the Glossary* of medical terms in the text. Here, while the headlines are discussed, explanations

about the origin of the word are included and references are made to the dictionaries they have witnessed. In addition, the couplet numbers of the words in the text have also been tried to be shown.

As a result, this verse work written in Old Anatolian Turkish; It is important to see the practices, methods, cures and ointments made with the materials at hand during the period. At the same time, these medical texts, which shed light on the period and were processed intensively, were examined both in terms of vocabulary and grammar, and valuable information was revealed. Written in the Mesnevi style, this work is a text publication that has emerged by examining all copies. Süleymaniye Manuscripts Library, İbrahim Efendi Collection, 574/2; Süleymaniye Manuscript Library, Manuscript Donations Department, 2144/7; Berlin Library Ms. Or. 1988; Süleymaniye Manuscripts Library, Mihrişah Sultan Collection, 203/21; Süleymaniye Manuscripts Library, Laleli Collection, Islamic Medical Manuscripts Catalogue, 3735/9; These copies, registered with the archive numbers of Koyunoğlu Library 12037, were examined one by one. The differences detected were indicated in the footnotes and a comparison was made between the copies. As a result of these, the most accurate text was revealed. At the same time, explanations regarding the origin of the terms are given in detail in the glossary regarding the medical terms included after the text.

